

Transzállapot a Bibliában

Vallási élmény az új tudományterületek mérlegén

„Merthogy a vallás – mielőtt hittétellé és moralitássá, rítusokká és intézményekké válna – mindenképp nem *vallásos élmény*? [...] És a vallásos élmény legmagasabb formájában nem a misztikus tapasztalás?”

Hans Küng¹

Bevezetés – mennyiségi kutatások

Avallásos élményekről, misztikus tapasztalásokról vagy más, valláshoz fűződő módosult tudatállapottal kapcsolatos élményről meglehetősen nehéz mennyiségi empirikus adatokat nyerni, bár az utóbbi évtizedekben egyre fokozódó érdeklődés mutatkozik e kutatási terület iránt. A legkorábbi, és talán mindmáig legmegbízhatóbb adatokat e téren az amerikai társadalmat évente mérő Általános Társadalmi Felmérés (General Social Survey) kínálja, amely az 1970-es évek óta folyamatosan tartalmaz vallási kérdéseket is. A felmérés során mintegy háromezer nagykorú személynek tesznek fel 450 kérdést, s ezeknek összehasonlításával aztán jól értékelhetőek a társadalmi változások.² A korai évek egyikében a kérdések közt szerepelt a következő is: „Érezte-e már valaha úgy, mintha közel lenne önhöz egy spirituális erő, amely önt mintha kifele emelné önmagából?”³ A megkérdezettek 35%-a válaszolt igennel, többségük pedig – az élmény leírásaként – egyetértett a „minden egységnek élménye, amelynek én is része voltam” kijelentéssel. Hay és Morisy kiterjesztette a kutatást Nagy Britanniára, ahol a

---

¹ Ld. Küng, Hans – Ess, Josef Van – Stietenron, Heinrich Von – Heinz Bechert: *Christianity and World Religions: Paths of Dialogue with Islam, Hinduism, and Buddhism*. Orbis Books, Doubleday 1993, 168. Megjelent magyar fordítása (H. Küng – H. Von Stietenron: *Párbeszéd a hinduizmusról. Kereszténység és világvallások*. Új Palatinus Könyvesház Kft. Budapest 1999, 65): „Minden hittételnél és erkölcsi szabálynál, minden intézménynél és rítusnál nemde előbbre való a vallásos élmény?”

² Davis, James A.– Smith, Tom W.: *General Social Surveys, 1972–2000* [machine-readable data file]. National Opinion Research Center (prod.), Roper Center for Public Opinion Research, University of Connecticut (dist.) Chicago – Storrs, CT 1994.

³ Andrew M. Greeley külön kötetet szánt a kérdés elemzésére. Ld. Greeley, Andrew M. *Ecstasy: A Way of Knowing*. Englewood Cliffs, Prentice Hall 1974; a kérdéshez ld. különösen a 119. oldalt.

megkérdezett 1865 személynek 36%-a válaszolt igennel.⁴ Hasonló eredményekre jutottak a '80-as és '90-es évek kutatásai is: a megkérdezettek közül minden harmadik személy arról számolt be, hogy legalább egyszer élt már át olyan élményt, amelyet leginkább misztikus élménynek vagy ekstatisz transzsnak nevezhetünk.⁵

Ha ez a helyzet a felvilágosodás értékeit valló, magasan technicizált nyugati társadalmakban, akkor vajon mit miatát a nyugati vallásosság mediterrán bölcsőjének antik társadalma és annak ősi alapirata, a Biblia? Ebben a tanulmányban a módosult tudatállapot-kutatás és a bibliakutatás találkozásának néhány vetületét próbálom bemutatni.

Bibliai előfordulások madártávlatból

A Bibliát át meg át szövik azok a történetek, amelyeket általában a „jelenségek” vagy „látomások” kulcsszavakkal szoktunk említeni, de többnyire ide tartoznak az álmok és egyéb profetikus megnyilatkozások is. A nagyszámú ószövetségi pátriárka-történeten át (pl. Ábrahám, József) Mózesen és a próféták elhívási és különleges működését bemutató elbeszéléseken túl az Újszövetségben is gyakran találkozunk velük. Csupán Az apostolok cselekedetei több mint húsz ide tartozó esetet beszél el (ld. például Pál elhívását a 9. fejezetben, vagy Péter látomását a 10. fejezetben).⁶ Jézus földi működése idején és közvetlenül hozzá kapcsolódóan mindenekelőtt három elbeszélés került e kutatási irány figyelmébe: Jézus megkeresztelkedése (Mk 1,9–11 és párh.), megkísértése (Mk 1,12–13 és párh.) és megdicsőülése (Mk 9,2–8 és párh.).⁷ A tanítványok szemszögéből megközelítve pedig ezek: a vízen járás⁸ (Mk 6,45–52 és párh.), az átlényegülés⁹ (Mk 9,2–8 és párh.) és a feltámadás

⁴ Hay, David – Morissey, Ann: Reports of Exstatic, Paranormal, or Religious Experience in Great Britain and the United States: A Comparison of Trends. In: *Journal for the Scientific Study of Religion* 17 (1978), 255–268.

⁵ A '80-as évekhez ld. Yamane, David – Polzer, Megan: Ways of Seeing Ecstasy in Modern Society: Experimental-Expressive and Cultural-Linguistic Views. In: *Sociology of Religion* 55 (1994), 1–25. Ők az 1983-as, 1984-es, 1988-as és 1989-es adatokat dolgozták fel. A '90-es évek adatainak áttekintéséhez és értelmezéséhez jó áttekintést nyújt: Spilka, Bernard – Hood, Ralph W. – Hunsberger, Bruce – Gorsuch, Richard: *The Psychology of Religion: An Empirical Approach*. The Guilford Press, New York, 32003.

⁶ Az elemzéshez ld. Pilch, John J.: Paul's Ecstatic Trance Experience near Damascus in Acts of the Apostles. In: *Harvard Theological Studies* 58/2 (2000), 690–707.

⁷ Vö. Malina, Bruce J. – Rohrbaugh, Richard L.: *Social-Science Commentary on the Synoptic Gospels*. Fortress Press, Minneapolis 2003, 327–329.

⁸ Malina, Bruce J.: Assessing the Historical Jesus. Walking the Sea: Insights from Cross-Cultural Social Psychology. In: Chilton, Bruce – Evans, Craig A.: *Authenticating the Activities of Jesus*. NTT 28/2. Brill, Leiden 1999, 351–371.

⁹ Ld. Pilch, John J.: The Transfiguration of Jesus: An experience of alternate reality. In: Esler, Philip F. (ed.): *Modelling Early Christianity: Social-Scientific Studies of the New Testament in its Context*. Routledge, London, UK – New York, NY 1994, 47–64.

utáni látomások.¹⁰ Az utóbbi marad az ősegyház legmeghatározóbb élménye, amely újszövetségi vonatkozásban Pálon keresztül (ld. leveleit) egészen a Jelenések könyvéig egy kiteljesedő folyamatot mutat. Az utóbbiban a szerző négyszer is hangsúlyozza, hogy mondanivalója transzban nyert élményből származik (Jel 1,10; 4,2; 17,3; 21,10). A teljes Bibliát áthatja az a szemlélet, amely szerint Isten gyakran módosult tudatállapot útján kommunikál az emberrel, amelyre a deuteronomista történetíró így utal: *Abban az időben ritkaság volt az Úr Igéje, nem volt gyakran látomás.* (1Sám 3,1)

Igen figyelemre méltó, hogy Borsányi Schmidt Ferenc (Országos Rabbiképző Egyetem, MTA Zsidó Vallástudományi Kutatócsoport) egy nemrég megjelent tanulmányában éppen a módosult tudatállapot nézőpontjából értelmezi a próféták működését, és általában a prófétaság jelenségét. Erre a későbbiekben még utalni fogunk.¹¹

A modern kori előítéletek eredete

Miért van az, hogy ez a megközelítésmód oly sokáig volt idegen a modern bibliaértelmezéstől? Látni kell, hogy a tudományos bibliakritika a nyugati felvilágosodás örökségére épült, és egy jól meghatározott világképet képvisel(t). Ez a „tudományos világkép” sokáig alapállásból utasította el a transzcendencia „természeti világba” való belépésének lehetőségét.¹² Márpedig minden „valóság” társadalmi konstrukció, és ha tudatában vagyunk annak, hogy az „objektivitás” lényegében nem egyéb, mint társadalmilag támogatott „szubjektivitás”, akkor érzékenyebbé válunk az egyes valóság-konstrukciókra. Mindez a használt nyelvezeten keresztül válik hozzáférhetővé. Az evangéliumok pedig, hogy szűkítsük a kört, azt a koiné görög nyelvet használták, amely osztozott az első századi mediterrán világ értékrendjében, és ezért nem magyarázta azt, ami evidens volt az adott kor kultúrájában élő emberek számára. Amikor ma megértési szándékkal közeledünk a bibliai szövegekhez, segítségül kell hívnunk olyan tudományterületeket, amelyek tolmácsolni tudnak a szóban forgó kulturális/társadalmi és a mai jelentésrendszerek között. Ezzel a társadalmi kontextusra érzékeny szemlélettel mintegy kiegészíthetjük és elmélyíthetjük az irodalmi elemzéseket.

¹⁰ Wiebe, Phillip: *Altered States of Consciousness and New Testament Interpretation of Post-Resurrection Appearances.* In: *McMaster Journal of Theology and Ministry* 4, 2001.

¹¹ Borsányi Schmidt Ferenc: *A próféta és a prófétálás a Biblia és a pszichológia megvilágításában.* In: Szécsi József (szerk.): *Zsidó-Keresztény Teológiai Évkönyv 2003.* Keresztény-Zsidó Társaság, Budapest 2003, 13–18.

¹² Vö. Reid, Barbara P.: *The Transfiguration: A Source- and Redactioncritical Study of Luke 9:26–28.* In: *Cahiers de la Revue Biblique* 32, Gabalda, Paris 1993, 6.

Antik közel-keleti szemlélet

Az antik közel-keleti szemlélet szerint az ember kettős világban él. Az egyik az ébrenlét világa, amit a görögök a ὑπαρ szóval fejeztek ki. Ennek melléknévi alakja pedig ezt jelentette: *éber, valóságos, tényleges*. A másik állapotot az ὄναρ fejezte ki,¹³ ez pedig általában az *álmovilág*ot jelentette, és pedig mindazzal a széles jelentéstartománnyal, amely a tényleges ébrenléti állapot ellentétéként értelmezhető, és tudtak a kettő közötti átmenet számos jelenségéről is. Ennek szemléltetésére álljon itt egy példa Arisztidész tollából, amelyet az Aszklépiosz templomában tett látogatása kapcsán ír le:

„A lehető legvilágosabb módon jutott kifejezésre [a gyógyulás], mint ahogy számos más dolog is nyilvánvalóvá tette az istenség jelenlétét. Volt olyan, aki mintha érintést érzett volna, és pedig olyan valóságosan, mintha ébrenléti állapotban lett volna. Más az alvás és az ébrenlét között volt, szeretete volna kinyitni szemét, de mégis óvakodott attól, hogy túl korán kilépjen ebből az állapotból. Volt, aki figyelt és hallotta a körülötte zajló dolgokat, mégis mintha álm [ὄναρ – *onar*] lett volna, máskor meg mintha egészen ébren [ὑπαρ – *hüpar*] történne mindez. Volt, aki retentő félelmet élt át; volt, aki sírt a boldogságtól; és volt, akinek a szíve majd kiugrott a mellkasából, de nem a büszkeségtől. Kicsoda tudná ezt a tapasztalást szavakba önteni? De bárki, aki átélte ezt, azonnal tudja, miről beszélek, és azonnal felismeri ezt a tudatállapotot.”¹⁴

A tudat mint kulcsfogalom

Az előbbi leírásból is könnyen felismerhető, hogy a szóban forgó jelenségkör kulcsfogalma a „tudat”. A *tudat(osság)* egy szélesebb konszenzus alapján így határozható meg:

„[...] az érzékelés, észlelés, gondolat, beállítódás és érzés teljességére irányuló éberség megnyilvánulása az egyén vagy a közösség részéről egy adott helyen és időben”.¹⁵

Ennek megfelelően a *módosult tudatállapot* általánosságban ekként írható le:

„[...] olyan állapot, amelyben az érzékelések, érzetek, kognitív és érzelmi funkciók módosult formában jelennek meg. Ezeket az állapotokat az érzékelés, az érzet, a gondolkodás és érzés területén végbement változások jellemzik. Ezek által az egyén másként viszonyul önmagához, testéhez,

¹³ Ld. a Liddell, H. G. – Scott, R. – Jones, H. S. – McKenzie, R.: *A Greek-English Lexicon* (Clarendon Press, Oxford 1940) ὑπαρ és ὄναρ címszavait.

¹⁴ Ld. Dodds, Eric R.: *The Greek and the Irrational*. University of California Press, Berkeley, California 1951, 113.

¹⁵ Pease, Roger W. Jr.: *Merriam-Webster's Medical Desc Dictionary*. Merriam-Webster, Springfield 1993, 140.

önazonosságához, valamint az időhöz és térhez, illetve a más emberek által leírható környezethez.”¹⁶

Ebből is érthető, hogy a módosult tudatállapot jelensége – főként vallási közegben – a legtöbbször „csodákkal” társul: jövőt feltáró álmokkal, titkokat kinyilatkoztató prófétai látomásokkal, emberfelettinek vélt képességeket eredményező elragadtatásokkal, gyógyításokkal és gyógyulásokkal, nyelveken szólással (glosszolália), szokatlan testi folyamatokkal. Természetesen túlzás lenne azt állítani, hogy minden csodásnak vélt esemény módosult tudatállapottal lehet magyarázni, de azt fontos hangsúlyozni, hogy sok szokatlan jelenséget a mindennapi éber tudatállapottól eltérő tudati működés velejárójaként lehet értelmezni. A mai pszichológiai, kognitív neurotudományi és sok más kutatási terület (kiemelten a pszichoendokrinológia és pszichoneuroimmunológia) egybehangzó evidenciája, hogy a tudati állapotok folyamatos változásban vannak, és hogy ezek a tudati állapotok szoros kapcsolatban állnak a testi folyamatokkal.¹⁷

Nem szerencsés a tudati működést a számítógéphez hasonlítani, de ebben az esetben talán mégis hasznos lehet ehhez folyamodnunk a szemléltetés érdekében. Tudniillik a tudati tevékenység abban hasonlít a számítógép működéséhez, hogy a számítógépen futó programok és a felhasználó avatottsága határozzák meg, hogy milyen műveletek végezhetőek el vele. Ugyanaz a számítógép más műveletekre válik alkalmassá, ha arra újabb programokat töltünk fel. Az egyes tudatállapotok más-más „programon” futnak. Ha pedig a valóságról alkotott elképzeléseinket, illetve a lehetségesről és lehetetlenről való képzetünket az éber tudati állapotunk határozza meg nagymértékben, akkor nehezen tudunk mit kezdeni a bibliai „csodákkal” és a módosult tudatállapotokhoz kapcsolódó jelenségekkel.¹⁸

A kutatók között nincs egyetértés abban a vonatkozásban, hogy kultúra-közi megközelítésben a sajátosságokat kell-e hangsúlyozni, vagy pedig a sajátosságok mögött rejlő egyetemes jelleget. Például: egyesek ahhoz ragaszkodnak, hogy meg kell különböztetnünk egymástól a sámáni tudatállapotot és a módosult tudatállapotot. Mások viszont azt tartják célszerűnek, hogy inkább a módosult tudatállapotról mint gyűjtőfogalomról kellene

---

¹⁶ Bourguignon, Erika: *Altered States of Consciousness*. In: uő (ed.): *Psychological Anthropology: An Introduction to Human Nature and Cultural Differences*, Holt, Rinehart and Winston, New York 1979, (233–269) 236.

¹⁷ A „módosult tudatállapot” meghatározás éppen ennek a dinamikus változékonyságnak érzékeltetésére alkalmatlan, ugyanis stabilitást, állandóságot sugall.

¹⁸ Roberts, Thomas B.: *Multistate and Entheogenic Contributions to the Study of Miracles and Experimental Religious Studies*. In: Ellens, Harold (ed.): *Miracles: God, Science and Psychology in the Paranormal*. Vol. 3. Praeger/Greenwood Press, Westport CT 2008, 38–64; 40–41.

beszelnünk.¹⁹ Lényegében ehhez hasonló logika mentén beszél Borsányi Schmidt Ferenc a „prófétai tudatállapot”-ról.²⁰

Phipil Wiebe,²¹ aki éveken át Krisztus-jelenést átélt emberek beszámolóit vizsgálta, úgy fogalmazta meg a maga kritérium-javaslatait, hogy a beszámolókat a hétköznapi éber tudatállapot (ordinary states of consciousness – OSC) felől közelítette meg. Ezeknek egy része magától értetődőnek tűnik, de mégis jó kiindulópontot jelentenek a módosult tudatállapot élményvilágának leírásához. E kritériumokat most csupán felsoroljuk, anélkül, hogy magyarázatokat fűznénk hozzájuk.

A hétköznapi éber tudatállapotban:

- a tárgyak „eltűnnek”, ha becsukjuk a szemünket;
- a látott szilárd tárgyak képtelenek más szilárd tárgyak helyével azonos helyen lenni;
- az érzékek összhangban állnak, például egy látott kezet megérintve látjuk, és érezzük is az érintést;
- az előttünk levő látómező elemei megmagyarázhatatlanul nem változnak;
- ismételten látjuk a tárgyakat, ha elfordulunk és visszafordulunk;
- az általunk látottak adott helyzetben többnyire megegyeznek a mások által is látottakkal (az interszjektív-valóság elve);
- a környezetben bekövetkező változások megfelelnek az előzmények okozatainak;
- a tapasztalatok nem az érzékek manipulációjának az eredményeként jönnek létre (pl. böjt, alvásmegvonás, meditáció, pszichoaktív szerek, hallucinogén anyagok);
- a tapasztalatok az észlelés pillanatában is megoszthatók másokkal, míg a módosult tudatállapot élményei többnyire csak utólag válhatnak elmesélhetővé.

A módosult tudatállapot kutatását évtizedek óta végzik laboratóriumi körülmények között (is), ugyanakkor értelmezésében meghatározó adathalmazt képviselnek a vallásos szövegek leírásai, beleértve a Bibliát is. E kutatások eredményeként számos lehetséges átmeneti fokozatot lehetett megkülönböztetni a tudat „ugrásra kész” ébrenléti állapota és a mély állapotok (transz) között. Krippner már 1972-ben 20 ilyen átmeneti fokozatot állapított meg.²² Ezeknek részletes áttekintése túlmutat mostani célunkon, de e megjegyzéssel

¹⁹ Ez utóbbi álláspont mellett érvel John J. Pilch; ld. bővebben Pilch, John J.: *Altered States of Consciousness in the Synoptics*. In: Stegemann, Wolfgang – Malina, Bruce J. – Theissen, Gerd (ed.): *The Social Setting of Jesus and the Gospels*. Fortress Press, Minneapolis 2002, (103–116) 106.

²⁰ Borsányi Schmidt Ferenc: *i. m.* 15–17.

²¹ Wiebe, Phipil H.: *Visions of Jesus. Direct Encounters from the New Testament to Today*. Oxford University Press, New York 1998, 89–111.

²² Krippner, Stan: *Altered States of Consciousness*. In: White, J. (szerk.): *The Highest State of Consciousness*. Doubleday, New York 1972, 1–5.

arra kívánunk utalni, hogy már az antik irodalom is eltérő fogalmakkal jelzi az egyes állapotokat. Illusztrálásukra később még visszatérünk. Előbb azonban nézzük meg, hogy mit mond a (vallás)pszichológia és két újabb tudományos terület, a kulturális antropológia és a kognitív neurotudomány a vallások világának e gyakori jelenségéről.

A tudományterületek mérlege

Néhány (vallás)pszichológiai szempont

Klasszikus pszichológiai megközelítésben a jelenség alapját az észlelésben kell keresni. Az észlelés két alapformája: az *elsődleges*, azaz a külvilág észlelése, és a *másodlagos*, azaz a belső tudati tartalmak (képek, hangok, emlékek) érzékelése.²³ A két érzékelés szorosan összefügg, és pedig két síkon is. Egyfelől úgy, hogy a belső érzékelés tartalma korábbi külső érzékelések által jött létre és raktározódott el. Másfelől, hogy a mindenkor elsődleges, külső érzékelés az emlékezés által hívja elő és aktiválja a belső tartalmakat, amelyek intenzitásuktól függően időnként egészen kiragadhatnak a jelenből és módosult tudatállapotra jellemző állapotot hoznak létre.

A vallási-kulturális jelentések, továbbá az egyén személyes emlékei nagymértékben meghatározzák, hogy az ember milyen jelentéseket társít a külvilág jelenségeihez, azaz az elsődleges érzékeléshez. A (vallás)pszichológia ezt *szimbolikus érzékelés* néven foglalja össze, és ennek két nagy formája van az egyes tudati tartalmakhoz kapcsolódóan. A főként emocionális és motivációs területeket aktiváló szimbolikus érzékelést *fiziognomikus érzékelésnek* nevezzük, ami – ahogy a neve is mutatja – a külső jelenségeket alakzati, „arctulajdonítási” jelentésalkotással közelíti meg. Legkézenfekvőbb példaként elég a csillagképek állatövi ábrázolására gondolnunk, vagy a Nap megszemélyesített, antropomorf érzékelésére, amilyen ábrázolással a Bibliában is gyakran találkozunk (pl. Zsolt 19). A vallásos ember időnként úgy érezheti, hogy a Nap rámosolyog, vagy hogy arcokat lát a felhőkben és hasonlók. Steward E. Guthrie arra a megállapításra jut a vallásos érzékelésről írt könyvében, hogy evolúciópszichológiailag a vallás egyik gyökerét a fiziognomikus/antropomorf érzékelés adja.²⁴ Ezt már David Hume is felvetette a természetes vallásról írt dialógusaiban, és úgy vélekedett, hogy a vallásos ember emberi arcokat lát a Holdban és hadakat a felhőkben. Gondoljunk csak Illés történetére a Hórebhegyen (1Kir 19), amikor Isten szavára várva fürkészi a természeti jelenségeket.

²³ Itt főként Gerd Theissen fejtegetését követem; ld. Gerd Theissen: *Az őskereszténység élményvilága és magatartásformája. Az őskereszténység pszichológiája*. Kálvin Kiadó, Budapest 2008, 116–121.

²⁴ Guthrie, Steward E.: *Faces in the Clouds: A New Theory of Religion*. Oxford University Press, New York 1995, 39–61.

A szimbolikus érzékelés másik nagy formája a *szemiotikus érzékelés*, amely inkább a kongnitív területekre hat és az elsődleges érzékelés folyamatában értelemkereső, jelkereső tevékenységet fejt ki. Az ilyen formában érzékelő ember személyes életére, helyzetére válaszoló és iránymutató jeleket lát a világ jelenségeiben, a történések mögött rejtett értelmet feltételez, a szakrális szövegekben személyes üzeneteket ismer fel.

Az elsődleges érzékeléshez kapcsolódó szimbolikus érzékelési tevékenység jelentős a vallás világában, de ennél fontosabb a másodlagos érzékeléshez kapcsolódó jelenségvilág. Nemcsak a külső világban látunk jelképeket, nem csak a felhőkben jelennek meg arcok, hanem tudatunk belső vásznán is. Ezzel magyarázható, hogy számos kultúra miért tulajdonít olyan nagy jelentőséget a látomásoknak, a transz különböző állapotainak, legfőképpen pedig az álmoknak. Ezzel együtt jó arra is emlékezni, hogy a modern kor előtt a „külső” és „belső” határai nagymértékben eltértek a maitól. Például az álmodó látó vagy látomást átélő ember nem a belső világából felfakadó jelenségként élte meg ezeket, hanem a transzcendens világból, tehát kívülről érkező üzenetként, gyakran pedig kijelentésként. Az imádkozó ember – főként a kiábrázolást tiltó vallásokban – kizárólag belső világában alkot képet Istenről, ez pedig olyan valós közelségben teszi érzékelhetővé számára a transzcendenciát, mint annak a számára, aki istenszobor vagy -kép előtt térdel. Ugyanakkor a (vallási tartalmat hordozó) szavak is belső képekké válva nyernek személyes jelentést, noha azok kívülről érkeznek. A Biblia vonatkozásában Theissen úgy látja, hogy amikor tartós vallásos tapasztalások alakulnak ki, a külső képekre adott másodlagos érzékelésnél „fontosabb szerepük van az auditív tapasztalatszerzéseknél: a szavak belső képeket hoznak létre.”²⁵ Ilyen értelemben is érdemes megfigyelni Jézus megkeresztelkedésének vagy megdicsőülésének imaginárius történeteit, amelyekben egyaránt megjelenik az izraeli tradícióra jellemző, a prófétának szóló kijelentést közvetítő és legitímáló „hang leánya” (בַּת קוֹל – *bat qól*) képzet.

Kulturális összehasonlító kutatások

A módosult tudatállapot és vallás kapcsolati jelenségének kultúraközi vizsgálatában elsősorban a pszichológiai és kulturális antropológia kutatásai értek el jelentős eredményeket.²⁶ Erika Bourguignon kielemezte jelenlegi legteljesebb kulturális adatbázist, a Yale Egyetem Human Relations Area Files adatait, és arra a következtetésre jutott, hogy a megvizsgált 488 társadalom 90%-ában lehet igazolni a módosult tudatállapot jelenségét. Ezen társadalmak között szerepel az ókori egyiptomi, görög, héber és még további 40 mediterrán

²⁵ Gerd Theissen: *i. m.* 116.

²⁶ Áttekintésükhöz ld. Pilch, John J.: Visions in Revelation and Alternate Consciousness: A Perspective from Cultural Anthropology. In: *Listening: Journal of Religion and Culture* 28 (1993), 231–244.

társéghez tartozó társadalom. Erika Bourguignon megállapítása szerint a jelenség annyira egyetemesnek tekinthető, hogy

„[...] azokat a társadalmakat kell történelmi kivételnek tekintenünk és magyarázattal ellátnunk, amelyekben nem fordul elő ezeknek a tudatállapotoknak a használata, nem pedig azt az abszolút többséget, amelyekben ismert a használatuk”.²⁷

Ebből a kérdésfelvetésből két irányban indulunk el: a) megpróbálunk egy lehetséges magyarázatot felmutatni a mi társadalmunk felől érkező „kétérdős fejcsoválásra”; b) megkíséreljük felvetni a kulturális kontroll kérdését és azt bibliai példával szemléltetni.

a) Arthur Kleinman, az orvosi antropológia kiválósága egy lehetséges magyarázattal szolgál a mai helyzetre, amely kétséggel fogadja a jelenség egyetemességét és vallási jelentőségét:

„Úgy tűnik, hogy csak a modern, szekuláris Nyugat volt képes blokkolni az egyén hozzáférését az ennek ezekhez az egyébként egyetemes/teljes emberi dimenzióhoz.”²⁸

Amikor a 17. században a tudomány szétszakította az emberi tudat addig fenntartott testi–lelki–spirituális (bio–psycho–spirituális) egységét, akkor egy olyan „tulajdonított tudatot” tett a helyébe, amelyben az én elkülönítve, mint egy „objektíven” szemléli önmagát. Csakhogy ez a *metaén* nem teszi lehetővé a megélt valóság teljességének befogadását, amely éppen az erre irányuló módosult tudatállapot sajátossága. A teljes emberi érzékelés potenciálja az ember idegrendszeri adottságához tartozik, tehát egyetemes.²⁹

Tekintve tehát a jelenség antik és mai elterjedtségét, könnyű belátni, hogy mennyire helytelen egyedüli érvényes normatívának minősítenünk a mi felvilágosodás és ipari forradalom utáni, magasan technicizált társadalmi értékrendünket. Már maga a „módosult” kifejezés is lényegében ezt a szemléletet sugallja, vagyis azt, hogy az éber állapot „normális”, míg a többi nem lehet az. Pedig minden ember minden nap több tudatállapoton halad át, éspedig egészen természetes módon.

Sok kultúra figyel a mélyebb tudatállapotokban történő jelenségekre, akár csak a bibliai is. A történeti Jézusról szóló és nemrégén megjelent 3300 oldalas tanulmánygyűjtemény egyik megállapítása az, hogy Jézus feltűnő sikerét tanítványai és követői körében éppen a módosult tudatállapotokhoz

---

²⁷ Bourguignon, Erika: Possession and Trance in Cross-Cultural Studies of Mental Health. In: Lebra, William P.: *Culture-Bound Syndromes, Ethnopsychiatry, and Alternate Therapies*. University Press of Hawaii, 1976, 47–55, 51.

²⁸ Idézi Pilch, John J.: *Visions in Revelation and Alternate Consciousness*, 233.

²⁹ Uo.

való könnyű hozzáférése és az azok fölötti uralma magyarázhatja.³⁰ Az ősegyház életét is ez a tudás határozta meg, ahogy azt az ApCsel több mint húsz erre vonatkozó beszámolója igazolja.

b) Másfelől éppen az egyetemes jelenség veti fel a kontroll kérdését. Emlekeznünk kell arra, hogy az európai kultúrtérben is az volt a jellemző a reformáció előtti vallásos életre, hogy az sokkal inkább a gyakorlás, a megélés köré rendeződött, és nem annyira a kognitív tartalmak köré (írás, hittételek, hallás), amint az a későbbi időkben vált inkább jellemzővé. Abban a vallási berendezkedésben, amely a módosult tudatállapotot nem pejoratívnak, hanem egyenesen a kijelentés eszközének tartja, a kérdés nem a lehetséges vagy nem lehetséges, jó vagy rossz kérdésre éleződik, hanem a kontrolléra. Például az első korinthusi levél a nyelveken szólást, a glosszológiát nem tekinti károsnak mindaddig, amíg az ellenőrzés alatt áll.³¹ Későbbi példát is említve, a pünkösdi közösségekben nem állítják le a szertartást, ha valaki transzba jutva nyelveken szól. Csakhogy nem mindegy, hogy mikor és hogyan teszi ezt. Vagyis bizonyos vallási kultúrákban teljesen rendben van a transz jelensége mindaddig, amíg az kultikus kontroll alatt áll.³² Amikor a Biblia megszállottságról beszél, vajon időnként nem éppen az egyén saját ellenőrzése alól kikerült transz állapotáról, illetve az ennek következményeként kialakult patológiáról beszél? Amikor például a gadarai megszállott légióknak nevezi az őt „fogva tartó” „tisztátalan lelkeket”, vajon ez nem az ő tudatát egészen fogva tartó „megszállottság” és a Római Birodalom általi „megszállás” kapcsolatára utal? (Mk 5,1–20)

A kognitív neurotudomány néhány felvetése

Itt elsősorban Eugene d’Aquili és Andrew Newberg szerzőpáros megállapításaira támaszkodunk.³³ Hasonlóan a pszichológiai megközelítés két alapérzékelésre vonatkozó felismeréséhez, témánkat illetően ők is két alapvető

³⁰ Malina, Bruce J.: Social-Scientific Approaches And Jesus Research. In: Holmén, Tom – Porter, Stanley E. (ed.): *Handbook for the Study of the Historical Jesus*. (4 Vols.) Brill Academic Publishers, Leiden, Boston 2011, (743–776) 765.

³¹ Vö. Esler, Philip F.: Glossolalia and the Admission of Gentiles Into the Early Christian Community. In: *Biblical Theology Bulletin* 22/3 (1992) 136–142.

³² A transz állapotának az idegrendszer ritmikus stimulációval és más rítusokkal előidézett technikáiról, valamint az átélés ellenőrzés alatt tartásáról ld. bővebben Clottes, Jean – Lewis-Williams, David: *The Shamans of Prehistory: Trance and Magic in the Painted Caves*. Harry N. Abrams, New York 1998. Megállapításuk az, hogy a transz mély állapotában mindegyik érzékszerv működése – látás, hallás, szaglás, érzés és ízlelés – általában jellemzőnek tekinthető. Ezek által olyan sokrétű testi érzékelés jön létre, amely egészen a hétköznapi érzékeléshez hasonlít (ld. a könyv 14. oldalát).

³³ A korábbi köteteket is összefoglalja: D’aquili, Eugene – Newberg, Andrew: *The mystical mind: Providing the Biology of Religious Experience*. Fortress Press, Minneapolis 1999.

neuroanatómiai és neuropszichológiai mechanizmust írnak le az emberi agy (homloklebeny) működésében.

A *kauzális működés* a külső világ részleteivel kapcsolatos érzékeléseket és kezdeményezéseket bonyolítja le azzal a céllal, hogy rendet ismerjen fel és vigyen a világba. Íme, a szerzőpáros néhány példája: Mi okozza a napfelkeltét? Mi okozza azt, hogy a víz forrjon? Hogyan jött létre az Univerzum? Ez a mechanizmus mindig egyfajta „értelmezett tény” konstrukcióra törekszik.

A másikat *holisztikus működésnek* nevezik, amely az egységérzet, teljességérzet létrehozására törekszik. Lényegében ez játszik közre mind a ritualizált cselekvés, mind az egyéni meditáció-élmény, mind az olyan fajta teljesség-élménynek a létrehozásában, amely „intenzitásától függően úgy érzékelhető, mint szépség, szerelem, misztikus élmény vagy elragadtatás”.³⁴ Ennek a működésnek tehát nem kifelé irányuló kontrollszerepe van, azaz nem a világ jelenségeinek átalakítására törekszik, hanem az egyén átalakítására, és ezt tudatállapotok módosításával tudja elérni.³⁵

A fenti leírás az agy adott területeinek működési mechanizmusaira vonatkozik, és nem azonos az idegrendszeri működéssel, amelyről most fogunk szót ejteni. Amint a vizsgálatok igazolják, a módosult tudatállapot két úton idézhető elő. Az egyik „alulról felfelé”, a másik „felülről lefelé”.³⁶ A kétféle megközelítés lényegében arra utal, hogy a személy a test irányából vagy pedig a tudat irányából a módosult tudatállapotot idézi elő. Mindkettő az idegrendszeri pályákon haladva hozza létre a transz állapotát.

Az „alulról felfele” történő megközelítés esetében az egyén érzékelések ismételt stimulálásával idézi elő a többnyire rövid transzot (például taps, dobolás, csörgetés, illetve ezekhez hasonló megnyilvánulások segítségével), vagy a test és érzékek lecsendesítésével (mint például mantrák által, vagy úgy, amiként az a normális alvás idején történik).

A „felülről lefele” történő folyamat a tudattól indul. Legismertebb gyakorlata a meditáció, amelynek formája egyetlen dologra való koncentráció, illetve a tudat teljes kiüresítése lehet. Tehát vagy a külső ingerek túláradása hoz létre belső képeket, és pedig az ismétlődés által, vagy pedig a külső ingerek nagymérvű csökkentése, amikor is benső világunk (agyunk) maga alkot képeket, látomásokat, álmokat. Megfigyelték, hogy olyan személyeknél, akiknek éber figyelmét erősen leköti egyetlen dolog (például trauma, bosszú, gyász), spontán módon is könnyen módosult tudatállapotba kerülhetnek. Talán érdemes ebből a szempontból odafigyelni Pál megtérésének előzményére. Lukács úgy tudósít erről: *az Úr tanítványai elleni fenyegetéstől és öldökléstől lihegve* (ApCsel 9,1). Pál pedig és így összegezi ezt saját magáról: *féktelenül*

³⁴ D’aquili, Eugene – Newberg, Andrew: *i. m.* 86

³⁵ A modell leírásához és bírálatához ld. Miles, Grahame: *Science And Religious Experience: Are They Similar Forms of Knowledge?* Sussex Academic Press, Brighton, UK 2007, 331–333.

³⁶ D’aquili, Eugene – Newberg, Andrew: *i. m.* 23–27, 99–102.

üldöztem az Isten egyházát, és pusztítottam azt (Gal 1,13). A figyelem túlzott lekööttsége, a szélsőségesen megterhelt helyzetek gyakran disszociatív állapotokat idézhetnek elő.

A neuropszichológiai kutatások többnyire három egymásra épülő szintben modellezik a transzállapot fokozatait, és azt hangsúlyozzák, hogy egy transz átélésénél nem feltétlen kerül sor mindhárom szint létrejöttére.³⁷ Ezeknek áttekintését példázás céljával kapcsoljuk össze Pál damaszkuszi élményének John Pilch által készített elemzésével.³⁸ Az első a sekélyes transz szintje, amelyben az illető gyakran geometriai formákat vagy más alakzatokat lát, gyakran pedig fényt. Ezeknek értelmezése aztán az adott vallási kultúra jelképei irányában történik. Pál vakító fényességet látott (ApCsel 22,6), amely a Napnál is ragyogóbb volt (26,13). Neurológiai szempontból az éles fény látása a tudatmódosulás gyakori jele. Pál ugyanakkor hangot is hall, ami az első szakasznak szintén gyakori kísérője.

A transz második szakaszában a látott képek, illetve hangok tisztábbá válnak és jelentéssel kapcsolódnak össze.³⁹ Itt egyértelmű a kulturális jelentések és a személyes emóciók meghatározó jellege. A vadásztársadalmak tagjai ilyenkor többnyire állatokat láttak. A spanyol katolikus valószínűleg Máriát vagy valamelyik szentet látja, de a legkevésbé sem Buddhát vagy Krisnát. Az éhes (böjtölő) ember gyakran ételt, lakomát lát. Péter tisztátalan eledelről szóló látomását (ApCsel 10) ez az utalás előzi meg: *megéhezett, és enni kívánt, de amíg az ételt készítették, révületbe esett*. Pál, aki farizeusként alaposan ismerte a bibliai tradíciót, a fény látását azonnal összekapcsolja Isten megjelenésével, dicsőségével. Ez a jelentésbeli kapcsolat gyakori az Írásban (pl. Ézs 60,1; Lk 2,9). Ugyanakkor Pál gondolatait egészen fogva tartották Jézus és tanítványai, akiket szenvedélyesen üldözött. Az éles fény és hang után Pál fényben ismeri fel Jézust.⁴⁰ Ő számos transzállapotot élt át a későbbiekben is, és úgy tekintett ezekre, mint amelyek az ő kijelentésének közvetlen tolmácsolására voltak eszközök Isten kezében (pl. Gal 1,15–16).

A harmadik szakaszban a transzban levő egészen valóságosként éli meg a korábbi képanyaggal „berendezett” másik valóságot, s gyakran mindegyik érzékszervére ható élményekkel. Előfordul az is, hogy az illető szokatlan képességeket nyer látomásában, például repül és nagy magasságok fölött halad

³⁷ Clottes, Jean – Lewis-Williams, David: *i. m.* 15–20.

³⁸ Pilch, John J.: *Paul's Ecstatic Trance Experience near Damascus in Acts of the Apostles*, 697–703.

³⁹ Az első beszámolóban a Pál mellett álló személyek is hallják a hangot, bár nem láttak senkit (ApCsel 9,7), a második beszámolóban azonban csak a fényt látták, de a hangot nem hallották (ApCsel 22,9).

⁴⁰ Pál nem ismerte közvetlenül Jézust, ezért Jézus bemutatkozik neki a látomásban. Egészen más a helyzet például Ananiás (ApCsel 9,10–11), Kornéliusz (ApCsel 10,1–9) vagy Péter (ApCsel 10,9–20) esetében, akik minden bemutatkozás nélkül, azonnal felismerik „Isten”-t, akárcsak a kis Sámuel (1Sám 3,4–15) vagy Ábrahám (1Móz 22,12).

át. Ugyanakkor tényleges testi/szomatikus jellegű folyamatok is felléphetnek: gyógyulás vagy éppen szomatikus krízis, például érzékszerv időleges elvesztése vagy egyéb. Pál esetében a látás időleges elvesztéséről olvasunk, amit aztán – a szintén transzállapotot átélt Ananiás – beavatkozásával nyer vissza.

A mély transz átélésének gyakori kísérője az addigi értékrend átértékelődése és a korábbi életmód megváltoztatása. Ez a jelenség közmondásossá vált Pál esetében (*pálfordulás*).

Fontosabb bibliai és mai fogalmak

Látható, hogy mindegyik tudományterület, miközben a maga fogalmi eszközeivel és megközelítési módjával ragadja meg a módosult tudatállapot jelenségét, mélységesen egyetért egyfelől abban, hogy maga a jelenség egyetemes mind kulturaközi megközelítésben, mind pedig időben; része az ember bio-pszicho-spirituális működésének. Másfelől konszenzus van abban, hogy a transz bármely formájában átélt tartalma pszichokulturálisan meghatározott, irányuljon az az adott személy vagy társadalom értékrendje ellen vagy erősítse azt.

Ugyanazt a jelenséget másként beszéli el a „belül levő”, és másként a „kívül levő”. A kétféle szemléletmód közti különbséget az *émikus* (belső) és *étikus* (külső) kifejezések írják le a társadalomtudományokban. Az emberi idegrendszer alapvetően nem változott évezredek folyamán, tehát az általa átélt jelenségek többnyire azonosak. Viszont a tudomány és kultúra fejlődése következtében más fogalmi készlettel írjuk le ugyanazt a jelenséget. Ebben az esetben is az érvényesül, hogy a bibliai nyelvezetben használt *émikus* kifejezések *étikus* leírást kapnak a későbbi tudományos terminológia szerint. Viszont éppen e társadalmi valóságból fakadó fogalmi és jelentésbeli módosulásoknak tudatában van lehetőségünk leginkább közel kerülni a korábbi századok *émikus* tapasztalatainak jobb megértéshez. Az alábbiakban ezekből a fogalmakból tekintünk át néhányat.

Epifánia

Elpidius Pax az ókori epifániákat kutató könyvében azt a megállapítást teszi, hogy a keresztyének csak elvétve használták a transz jelenségére leggyakrabban használt *ἐπιφανεία* (*epifaneia* – *megjelenés*) görög technikai terminust, feltételezhetően éppen a pogány vallásokhoz kapcsolható tartalma miatt. Ezért inkább más fogalmakat részesítettek előnyben.⁴¹

⁴¹ Pax, Elpidius W.: *Epiphaneia: ein religionsgeschichtlicher Beitrag zur biblischen Theologie*. Karl Zink Verlag, München 1955, 174–176. A fogalom mindössze 6-szor fordul elő az Újszövetségben: 5-ször a pasztorális levelekben, 1-szer pedig a 2Thessz-ben, és pedig a parúziára utaló jelentéssel. (Az Ószövetség görög fordításában, a LXX is viszonylag kevésszer fordul elő, s többnyire a deuterokanonikus könyvekben, például: 2 Sám 7,23; illetve: 2Mak 2,21; 3,24; 5,5; 14,15; 15,27; 3Mak 2,9; 5,8.)

Álom

A bibliai szemléletben Isten gyakran álmok és látomások útján szól az emberhez, leginkább a kiválasztottjaihoz. Ennek eredete még az édenkerti történetre nyúlik vissza, amelyben Isten mély álmot (תַּרְדֵּמָה – *tardéma*) bocsátott Ádámra (1Móz 2,21). A LXX ezt eksztázissal (ἔκστασις – *eksztaszisz*) fordítja. Az álom az ókorban a transzcendencia kapuja. A Biblia gyakran tekinti a kijelentés közvetítőjének (pl. 4Móz 12,6), de arra is figyelmeztet, hogy az álom időnként szemben állhat Isten akaratával, félrevezető lehet, és hogy az álmodás önmagában még senkit nem tesz prófétává (leginkább Jeremiás hamis próféták elleni küzdelmében hangsúlyos ez).

Az álmokra vonatkozó tudáskészlet többnyire általános volt az antik mediterrán világban. Álmok esetén Isten aktivitása és az álmodó passzivitása kapott hangsúlyt, ezért is beszéltek arról, hogy valaki „álmot látott”, szemben a mai birtokos fogalmazásmóddal: „álma volt”.⁴² A jelentős és jelentéktelen álmok megkülönböztetése képezte az „álmotudomány” egyik nagy tudáskészletét. Általában jelentéktelennek tekintették az ébredés előtti, sekélyes alvásban látott álmokat és a rémálmokat. Így találjuk ezt Arisztotelész álmokkal foglalkozó írásaiban, illetve Josephus vagy Philón írásaiban is.

A jelentős álmoknak többnyire három formáját különböztették meg. Az egyik a figyelmeztető álmok csoportja (χηρματισμός – *krématiszmósz*), amelyekben Isten vagy valamely küldöttje, például pap, szülő vagy más tekintélyt hordozó személy orákulumként mondja el, ismeretközlésként adja tudtul, hogy mi fog történni, vagy hogyan kell cselekedni. Jellegzetes példa lehet erre Illés álma a barlangban (1Kir 19,9–18). A figyelmeztető álmok klasszikus utalási helye mégis a lét nagy kérdéseit feszegető Jób bölcsességi könyvében található: *Hiszen szól az Isten így is meg amúgy is, de nem törődnek vele. Álomban, éjszakai látomásban, amikor mély álomba merül az ember, vagy a fekvőhelyén szendereg, akkor ad kijelentést az embernek, és intelmeire pecsétet tesz. Így téríti el az embert a rossz cselekedettől, és így óvja meg az embert a kevélységtől. Így akarja megőrizni lelkét a sírtól, és életét, hogy ne dőfje át fegyver.* (33,14–18)

Az álmok másik nagy csoportját a szimbolikus álmok képezik, metaforák, szimbólumok, megfejtésre váró titokzatos elemek kíséretében. Ezek az álmok értelmezést, „megfejtés”-t kívánnak. Mindenki által jól ismert példa József álma a börtönben (1Móz 40) vagy Dániel álma (Dán 2).

A harmadik csoport, az ún. ὄραμα (*horama*) átmenetet képez az álmok és látomások között, és lényegében a jövőbeli események előrelátását jelenti. Általában ide sorolhatjuk Péter már korábban említett látomását is (ApCsel 10,9–16).

Feltűnő, hogy az Újszövetségben nem találkozunk szimbolikus álmokkal, és az álomfejtés képességét Pál nem is sorolja a karizmákhoz, de talán oda kell érteni a *kinyilatkoztatások* (ἀποκαλύψεις – *apokalüpszeisz*; 1Kor 14,6) közé. Figyelmeztető álmok az evangéliumokban csak Máténál fordulnak elő Jézus

⁴² Dodds, Eric R.: *i. m.* 105.

gyermekeségi történetében (2,12; 1,20; 2,13; 2,19–22) és Pilátus feleségének álma esetében (27,19). Az álmok funkciója itt minden esetben az, hogy megóvják Jézust az őt gyerekként vagy felnőttként fenyegető veszélyektől. Az ApCselben Lukács a misszió kiteljesedését elősegítő funkcióval mutatja be az álmodat Pállal kapcsolatban, amelyek időnként a missziós munkát az apostol bátorításaként (16,9; 23,11; 27,23), máskor útvonal megjelölésként (16,9), ismét máskor a misszió sikerének ígéretével (18,9) segítik.⁴³ E néhány előfordulás még mindig aránytalanul kevés az ószövetségi előfordulásokhoz képest [míg a חלום (*h. ^alóm*) 64-szer fordul elő, addig a ύπνος (*hüpnosz*) és ὄναρ (*onar*) együttvéve csak 12-szer], és ennek teológiai üzenete van: a kijelentés eszköze már nem az álom, hanem Krisztus, Isten Lelke pedig közvetlenül árad ki az őt követőkre; és bár a mindenkire kiáradó isteni Lélek jóeli ígérete, amely egyfajta hitvallási fennhangot kapott Lukács szerint az ősegyházban, egyaránt tartalmazza az álmokat (ἐνύπνιον – *eniüpnion*) és látomásokat (ὄρασις – *horaszisz*); az Újszövetség a látomásokat részesítette előnyben (ApCsel 2,17).

Látomás⁴⁴

Az Ószövetség a *nézni* igével (הִזֶּה – *hzh*) és ennek származékaival fejezi ki a leggyakrabban (mintegy 55-ször) a *látomás*, illetve *vízió* lefolyását, és ez gyakran magában foglalja a hallást is. Emellett ritkábban fordul elő a מַרְאֵה (*mar'ê*) kifejezés.

Dodds szerint az ébren átélt látomások és az ébredés folyamatában bekövetkező álmok pszichológiai eredetét és szerkezetét tekintve megegyeznek az álmokéval, és mindenik kulturális mintázatokban ölt formát.⁴⁵ A bibliai szemlélet is az álom és látomás közös szövetéről tud: *Az Úr ezt mondta: Halljátok meg beszédemet: Ha van az Úrnak prófétája köztetek, azzal látomásban ismertetem meg magam, álomban beszélek hozzá.* (4Móz 12,6)

Pax szerint az ókorban a módosult tudatállapotra leggyakrabban használt kategória a „látomás” (ὄραμα – *horama*), amelynek igen széles jelentéstartománya volt.⁴⁶ Lényegében magában foglalta a szellemvilággal, a transzcendens tartományokkal létrejött kommunikálás legtöbb formáját. Mai, részint etikus fogalomként ezt a széles jelentéstartalmat talán a „misztikus (élmény)” fogalma tudja leföldni.⁴⁷ Ilyen értelemben mondja Borsányi Schmidt Ferenc:

⁴³ Az álom ténye nem minden esetben egyértelmű, de feltételezhető az éjjelre utalás alapján.

⁴⁴ A szakirodalom gyakran a hallucináció kifejezést használja, amelyet a pejoratív áthangzás miatt kerülünk, és ezért inkább a semlegesebb látomás, illetve vízió kifejezéseket használjuk.

⁴⁵ Dodds, Eric R.: *i. m.* 116.

⁴⁶ Pax, Elpidius W.: *i. m.* 177.

⁴⁷ Lambek, Michael: *Human Spirits: A Cultural Account of Trance in Mayotte.* Cambridge University Press, New York 1981, 50–51.

„[...] a próféták koruk, valamint a rákövetkező évezredek legnagyobb misztikusai voltak. Mint ilyenek, a legmagasabb szinten gyakorolták a meditáció fennköltebb, a vallásos meggyőződéstől és az elhivatottság érzésétől, illetve ennek a tudatától áthatott módszereit. [...] A prófétákra általában azért nem gondolnak mint a világtörténet legnagyobb misztikusaira, mert talán Ezékiel kivételével alig említették, rendkívül szűkszavúan utaltak misztikus tapasztalásaikra, meditáció útján nyert élményeikre, módszereikre. [...] A próféta olyan egyéniség, aki teljesen kiüríti, üressé teszi magát, elcsitítva, szinte kiürítve magát az *ego*, az *én-tudat* minden árnyalatától; tudatát, lelkét olyanná téve, mint egy üres, üreges cső (heb.: biv); önmagát az Isteni Szellem befogadására mintegy »csatornává« téve.”⁴⁸

Az evangéliumok szerint Jézus földi működésének jelentősebb határait kijelentést hordozó víziók kísérték, mint amilyen az elhívási történetként elbeszélte megkeresztelés, a nyilvános működésre felkészülés próbatételét megjelenítő megkísértés, a Sátán lezuhanásának látomása a tanítványi misszió idején vagy a Jézus senki máshoz nem hasonlíthatóságát tisztázó megdicsőülési, tanítványokkal szinkron látomás. Ezek közül Máté csak az utóbbi történetben használja a ὄραμα (– *horama*) kifejezést, de emellett az Újszövetségben a látomást gyakran a *látni* ige valamely formája vagy származéka fejezi ki.

Az ApCsel nagyszámú látomására már többször is utaltunk, ezért azokra most nem térünk ki. Első kézből származó beszámolókat egyedül Páltól olvashatunk az Újszövetségben, ezért azok kiemelt figyelmet érdemelnek. Ezek alapján egy egzaltált, eksztatikus vallási személy alakja bontakozik ki előttünk, akinek gyakran voltak látomásai, mély vallásos élményei.⁴⁹ Utalásai alapján időnként mégis nehéz eldönteni, hogy vajon a damaszkuszi úton megélt elhívására utal-e (Gal 1,15; Fil 3,2–11), vagy pedig újabb látomásokról számol be. Például többször beszél Krisztus arcának látásáról, vagy a 2Kor 12,9-ben még hallás útján szerzett kijelentésről is tudomást szerzünk: *De ő ezt mondta nekem: „Elég neked az én kegyelmem, mert az én erőm erőtlenség által ér célhoz”.*

Az újszövetségi látomások legfontosabb csoportját a feltámadott Krisztus megjelenéséről szóló látomások képezik, amelyek feltételezhetően a legrégebbi újszövetségi hagyományrétegek közé tartoznak. Ezzel együtt érdekes megfigyelni, hogy – miként az ószövetségi víziókban is – az auditív módon szerzett istenismeret elfogadottabb, mint a vizionárius istenélményekkel nyert ismeret, és éppen ezért a látomásokat többnyire a hallás útján közölt kijelentések uralják, úgy ez a látásról a hallás/ige irányában történő hangsúlyeltolódás még inkább nyomon követhető az Újszövetségben.⁵⁰ Ez még az üres sír víziójánál is előtérbe kerül, de még konkrétabb Pál látomásaiban vagy a

⁴⁸ Borsányi Schmidt Ferenc: *i. m.* 16–17.

⁴⁹ Heininger, Bernhard: *Paulus als Visionär: eine religionsgeschichtliche Studie*. Herder, Freiburg 1996, 301.

⁵⁰ Theissen, Gerd: *i. m.* 150.

kétkedő Tamás történetében: *Mivel látsz engem, hiszel: boldogok, akik nem látnak és hisznek.* (Jn 20,29)

Eksztázis

Az eksztázis újszövetségi használatban jelenthet önkívületi állapotot, de ritkábban zavart tanácsalanságot, sőt ámulást, megdöbbenést is. Az utóbbi használatra jó példa lehet az, amikor Jézus meggyógyította Jairus lányát, és a jelenlevők *azt sem tudták, hova legyenek a nagy ámulattól* [ἐκστασις – eksztaszisz] (Mk 5,42); vagy ugyanez áll Márk evangéliumának eredeti befejező mondatában: *Ekkor kijöttek és elfutottak a sírbolttól, mert remegés és döbbenet fogta el őket* [ἐκστασις – eksztaszisz] (Mk 16,8).⁵¹ A fogalom elsődleges jelentése mögött az a szemlélet áll, hogy az ember öntudata, személyisége magasabb erők uralma alatt áll, és az ilyen eksztatikus állapotban félreállítja öntudatát és magasabb erőknél enged teret, azaz „nincs magánál”.⁵² Erre a következtetésre jut Georg Luck is. Vizsgálatai alapján megállapítja, hogy a görög fogalom használatában csupán azt az elragadtatott, önkívületi állapotot jelenti, amely vallási tartalommal társul.⁵³ Tehát minden eksztázis transznak tekinthető, de nem minden transz eksztázis. Ennek megfelelően, a fenti példánál a magyar szöveg azért fordítja az eksztázist az *ámulat, megdöbbenés* stb. fogalmakkal. A vallási tartalommal társuló eksztázisra jó példa Pál damaszkuszi úton megélt elhívása, vagy az, amikor arról számol be utolsó nyilvános beszédében, hogy a börtönben, imádkozás közben „révületbe esett”, és Jézust látta, aki menekülésre intette (ApCsel 22,17–18). Péter is eksztatikus állapotban nyerte híres látomását, és ebben jutott tudtára az az új vallási tartalom, hogy minden eledel tiszta (ApCsel 10–11). Amikor Pál első kézből, azaz leveleiben számol be elhívásáról és vallási élményeiről, akkor az ἐξίστημι (*ekszisztémi*) kifejezést használja (2Kor 5,13). Legkonkrétabb eksztatikus élménye talán a 2Kor 12,2–3, amelyben egy testen kívüli élmény tapasztalatáról szól: *Ismerek egy embert a Krisztusban: tizennégy évvel ezelőtt – hogy testben-e, vagy testen kívül-e, nem tudom, csak az Isten tudja –, elragadtatott a harmadik égig. Én tudom, hogy az az ember – hogy testben-e vagy testen kívül-e, nem tudom, csak az Isten tudja – ... elragadtatott a paradicsomba, és olyan kimondhatatlan beszédeket hallott, amelyeket nem szabad embernek elmondania.*

Jézus esetében, mint láttuk, a keresztelés, megkísértés és megdicsőülés elbeszélései állnak közel ehhez a vallási tartalomhoz, amelyekhez ugyanakkor látomás is kapcsolódik.

⁵¹ További példák: Lk 5,26; ApCsel 3,10. Hasonló szóhasználat fordul elő LXX-ban is, pl. 1Móz 43,33: *Az emberek pedig ámulva néztek egymásra; 1Sám 11,7: Ekkor az Úr rettegésbe ejtette a népet, és az egy emberként kivonult.*

⁵² Vö. Varga Zsigmond: *Újszövetségi görög–magyar szótár.* Magyar Bibliatanács – Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest 1992, 296.

⁵³ Ld. Luck, Georg: *Theurgy and Forms of Worship in Neo-platonism.* In: Neusner, Jacob – Frerichs, Ernest S. – McCracken Flesher – Virgil Paul: *Religion, Science and Magic: In Concert and in Conflict.* Oxford University Press, New York 1989, 193–195.

Transz

A leggyakrabban használt mai tudományos gyűjtőfogalom a transz, ezért is használtuk általánosan ebben a tanulmányban is. Ahogy Roger Walsh megjegyzi, széles körű használata nem találkozik a precíz meghatározással. Közös elemként mégis megtalálható benne az extrém módon összpontosító figyelem, amely lecsökkenti a környezetre irányuló éberséget.⁵⁴ Az összpontosítás iránya lehet belső vagy külső, és ennek megfelelően változik az éberség hiányának iránya is. Mai tudományos értelemben alig vagy egyáltalán nem különül el a hipnotikus állapottól, legyen az akár az önmaga által vagy külső hatásra előidézett intenzív figyelem eredménye. A már idézett Aszklépiosz-templomi leírást és a hozzá hasonló tudósításokat értelmezők többnyire önhipnotikus állapotról beszélnek, amikor is a résztvevők az általuk jelen levőnek hitt istenségre összpontosították teljes figyelmüket, és olyan élményeket éltek át, amelyeket ebben a hitben, önmaguk és a környezet számára kulturális miliőben lehetett értelmezni.

Tudomásunk van arról, hogy az ókorban számos technikát alakítottak ki a transzállapot elérésére, és ezek *θεουργία* (*theurgia*) néven voltak ismertek. Marcus Aurelius korára (Kr. u. 180 körül) a technikák kodifikált formát is nyertek az *Oracula Chaldaica* gyűjteményben. Ezek között olyanokat találunk, mint a hallgatás, böjt, ima, tartózkodás az alvástól, öncsonkítás, szent tállat bőrén való alvás, szent tárgyak használata vagy szent helyen való alvás. Ezeket időnként kombinálták is, és a módosult tudatállapot azon formáját érték el velük, amelyet az Újszövetség is gyakran az ekstázis vagy az *ἐξίστημι* (*ekszisztémi*) megjelöléssel illet. Az evangélium szereplőinek esetében nehéz megállapítani, hogy vajon folyamodtak-e közvetlenül olyan technikákhoz, amelyeket az ókori időkben a teurgia fogalomkörébe tartoztak? Inkább az látszik valószínűnek, hogy ők is részt vettek olyan ősi vallási gyakorlatokban, mint amilyen például a böjt vagy az ima, amelyeket később beemeltek a teurgia gyakorlati közé.

Az élmény és az irodalmi forma kulturális meghatározottsága

Miről beszél a misztikus, amikor misztikus élményéről beszél? – szokták kérdezni a valláskutatók. Miért tűnnek gyakran olyan semmitmondónak vagy sematikusnak ezek a beszámolók? Az antropológiai kutatások (pszichológiai és kulturális) egybehangzó felismerése az, hogy körkörös a hit és a módosult tudatállapotok közti viszony. A módosult tudatállapotban megjelenő látomások, álmok képei összhangban állnak azzal, amit az illető hisz. Ugyanakkor,

⁵⁴ Walsh, Roger: Phenomenological Mapping and Comparisons of Shamanic, Buddhist, Yogic, and Schizophrenic Experiences. In: *Journal of American Academy of Religion* LXI/4 (1993), (739–769) 743–745.

amit lát, az meghatározza hitét. Tehát minden látomás kötelezően az adott (vallási) kultúra mintázatait viseli magán. Még a legnagyobb transz vagy ekstázis állapotában is a környezet számára értelmezhető viselkedés történik, és minden álom az adott kultúrán belüli megformáltságot nyer. A látomást vagy álmot látó ennek alapján ismeri fel a megjelenő figurákat, és ez alapján „dekódolja” a környezet azokat.⁵⁵ Ez lehet a magyarázata annak, hogy miközben a módosult tudatállapot élményeiről szóló leírások meglehetősen sematikusak, a stilizálást nem annyira az irodalmi rögzítés szintjén kell keresni, mint inkább az élmények és a róla szóló híradások eleve sematikus, kulturális mintázatokat követő jellegében. Továbbá: ha figyelembe vesszük, hogy az írásban rögzített tartalmak a hitvilág meghatározó elemei közé tartoznak, akkor könnyű belátni, hogy a körkörösség ezen a szinten is érvényesül, azaz visszahatnak a látomások, álmok várható megformáltságára.

Összegzés

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy izgalmas új kutatási területtel állunk szemben, amelytől méltán várhatjuk nemcsak a bibliai vallási élmények, hanem a mi vallási életünk igényeinek és jelenségeinek mélyebb megértését is.

Ha minden ember biológiailag alkalmas a benső imaginációra és általában a módosult tudatállapot előidézésére, nem annyira a jelenség előfordulásaira kell magyarázatot adnunk, hanem sokkal inkább arra, hogy miért fordul elő olyan ritkán a mi kultúránkban.

Nemcsak a transz jelensége természetesen emberi, hanem az az igény és szükséglet is, hogy azt megfelelő kontroll alatt tartsák. Nem alábbvaló az a kultúra, amelyben a transz a mindennapi valóságához tartozik. És nem feljebbvaló az, amely nem ismeri vagy nem tolerálja a transz különféle formáit. Ugyanakkor időnként kénytelen azzal szembesülni, hogy a jelenség mégis előfordul tagjainak sorában.

---

⁵⁵ Dodds, Eric R.: *i. m.* 102–104.